

ÁLLAMKUDARCOK AFRIKÁBAN

A „gyenge” államoktól az államkudarchoig

A szubszaharai vagy Fekete-Afrikáról, erről a közel ötven államot magába foglaló nagytérségről¹ nem könnyű általános megállapításokat tenni, az egyes országok szétartó fejlődése nagyobb távlatokban valószínűsíthetően lehetetlenné is teszi az ilyen próbálkozásokat. Az itt elhelyezkedő államok működésének zavara azonban olyan elterjedt jelenség, amiben a kontinensnek ez a nagyobbik fele meglepő egységességet mutat. Más földrészeken is találkozunk számos, a diszfunkció jegyeit mutató állammal, azonban az egyedi és az általános viszonylatában Afrika rendhagyó kivételt mutat. A „gyenge állam” (*weak state*), az „államkudarcc” (*state failure*), vagy a „bukott állam” (*failed state*) az elmúlt két évtizedben rendre visszatérő kifejezések az Afrikával foglalkozó publikációkban.²

Sok kritika is megfogalmazódott ezeknek a fogalmaknak a kapcsán, sokan a Nyugat előítéletes megközelítésének bizonyítékát látják benne. A visszafogottabb brit szóhasználatban ezért gyakorta a bukott állam helyett a „törékeny állam” (*fragile state*), vagy a még ennél is diplomatikusabb „kormányzati hiányosság” (*governance shortcomings*) kifejezés köszön vissza. A német nyelvű szakirodalomban az államkudarcc (*Staatsversagen*) bevett fogalom, míg a francia nyelvűben elsősorban az „államkrisissel” (*Crises de l'Etat*) találkozhatunk. Mindezek a meghatározások azonban az Afrika közelmúltjával és jelenével foglalkozók számára nem jelentenek mást, mint egy régóta ismert, empirikusan leírt jelenség rendszerbe foglalását.

Az 1980-as években még elsősorban az afrikai államok „marginalizálódásáról” írtak,³ akkoriban elsősorban eladósodásuk kapcsán. Ugyancsak ekkor jelent meg a „gyenge állam” fogalma, mint a gazdasági bajok kiküszöbölésére tett kudarcos kísérletek eredménye.⁴ Ez elsősorban a kontinens világgazdasági súlyának csökkenését írta le, mint Afrika virtuális lecsúszását a világtérképről. A kérdés ekkoriban szinte kizárólag a humanitárius szervezetek problémája volt, főként ők szembesültek a segélyek állami és nem-állami megcsapolásának jelenségével, illetve a rosszul működő, vagy működésképtelen állam problémájával. 2001 szeptembere óta azonban ez alapvetően megváltozott. A legszegényebb, leginkább szétesett, vagy szétesőben levő államok politikailag és stratégiai-

¹ Ide számítva a két határesetnek minősülő országot, Mauritániát és Szudánt is.

² Mazrui 1995, 28. old.

³ Medard 1991, 198. old.

⁴ Jackson és Rosberg 1982, 1–4. old.

lag felértékelődtek, a biztonságpolitika érdeklődésének homlokterébe kerültek.

A már az 1990-es évektől használatos fogalom, az államkudarc a fentieknél tágabb jelentéssel bír,⁵ s napjainkra a kontinens országainak jelentős hányadára alkalmazható. A kivételeket korábban „minta-országoknak” volt szokás nevezni, ám ezek a minta-országok, lásd Zimbabwe, Elefántcsontpart stb., sorra váltak maguk is az államkudarcok mintapéldájává. Így a kivételek számbavétele mind egyszerűbbé vált, mára a lista lényegében három országra redukálódott: Dél-Afrikára, Botswanára és Mauritiusra. Mauritius kétségkívül jó úton halad, hogy rövid időn belül valódi küszöb-országgá váljék, ám már mérete miatt⁶ sem játszik fontos szerepet Afrikában. Hasonló a helyzet Botswanával,⁷ ám a viszonylag csekély lakosság szám ellenére az ország gazdasági és politikai teljesítményét általános elismerés övezi. Azonban a HIV-fertőzöttek roppant nagy aránya (a felnőtt népesség kétötöde) nem csupán az eddigi eredményeket veszélyezteti, hanem az ország jövőjét is fenyegeti. A kontinens gazdasági – és mindinkább politikai – óriása, a Dél-Afrikai Köztársaság pedig egyelőre a siker és a kudarc határán egyensúlyoz.⁸

Sok kritika is megfogalmazódott a leírt fogalmak kapcsán, főként a „bukott állam” bélyeget sérelmezve, amit a Bretton Woods-i intézményekkel, vagy éppen az USA kormányával nem kellőképpen együttműködő országokra sütöttek. A kétségtelenül jó szándékú, Afrika iránt elkötelezett szerzők az eredetileg Ázsiára megfogalmazott „gyenge állam – erős társadalom” dichotómiát Afrikára is alkalmazni kezdték, messze távolodva a mindennapok realitásaitól és a tudományosság kritériumaitól. Ennél már a „kvázi állam” vagy a „nem állam” definíciók is működőképesebbnek bizonyultak.⁹

A fentiekből is nyilvánvaló, hogy Afrika különös fontossággal bír az államkudarcok tanulmányozása terén. Az itteni esetek száma is messze fölülmúlja a többi kontinensét, sőt, egyes szerzők egyenesen az első kudarcot vallott kontinensről írnak. Rotberg szinte költői fordulattal írja le a hidegháború lezárulása óta elburjánzó államkudarcokat („*cascading plethora of state failure*”), amit ő is elsősorban Afrikára (s csak kisebb mértékben Ázsiára) használ. Évtizedünk bukott államai sorában az egyetlen Afganisztán mellett csupa afrikai országot említ: Angolát, Burundit, Kongót, Libériát, Sierra Leonét, valamint Szudánt.¹⁰ A tekintélyes washingtoni Carnegie Alapítvány által közzétett államkudarc-lista

⁵ Herbst 1996–1997, 120. old.

⁶ 2000 km², 1,2 millió lakos.

⁷ Noha az ország nagyobb Franciaországnál, mindössze 1,7 millió lakosa van.

⁸ Johnson 2004, 219. old.

⁹ Migdal 2001, 15. old.

¹⁰ Rotberg 2003, 10–11. old.

is az imént vázolt Afrika-képet látszik alátámasztani, a megnevezett 60 ország majdnem fele afrikai, míg a tíz legérintettebb ország közül hét.¹¹ Ezen a kontinensen található Földünk minden kétséget kizáróan „legbukottabb” állama is, Szomália. Szomorú sajátosság, hogy az egyetlen Dél-Afrika kivételével a földrész összes nagy állama kritikus állapotban van,¹² Nigéria, mint a legnépesebb állam, a teljes nyugat-afrikai régiót destabilizálhatja, ahogy ez már meg is történt a Kongói Demokratikus Köztársaság vonatkozásában a Nagy-tavak vidékén.

Elterjedt vélekedés a mai államkudarokat az európai gyarmatosítás számlájára írni. Más térségekben (pl. Ázsiában) azonban a hasonló történelmi háttér nem feltétlenül vezetett államkudarokhoz. Mára az is egyértelművé vált, hogy az egykori anyaországok szerepe még közvetett formában sem meghatározó, például a korábbi várakozások ellenére a volt francia gyarmatok sem bizonyultak immunisnak az államkudarc ellen, holott a többiekénél jóval erősebb intézményeket örököltek.

Előzmény és előkép – európai gyarmatok Afrikában

Afrika nem csupán az emberiség bölcsője – az emberi civilizáció egyik legkorábbi megjelenése, az egyiptomi is e földrészhez köthető. Núbia és Aksum államai a közvetlen egyiptomi befolyás eredményei voltak. A középkor és az újkor egy sor afrikai állam létrejöttének és virágzásának a kora.¹³ Még a 19. században is jöttek létre új államalakulatok a Futa Dzsalongtól a Fuláni Birodalomig. Mégis, Ázsiától, sőt Észak-Afrikától eltérően az európai hatalmak nem elsősorban az egykori afrikai államok meghódítása révén tettek szert gyarmatokra a trópusi Afrikában. Ezek az afrikai államok a 19. századra többségében már szétestek, vagy éppen a gyarmatosítók hadjáratai számolták fel őket. Ez azt a benyomást erősítette meg az európai gyarmatosítóknál, hogy Afrika „történelm nélküli kontinens” volt a gyarmatosítást megelőzően, az államiság a fehér ember ajándékaként érkezett ide. Ma is sokan tekintenek az afrikai gyarmati államokra mint egyfajta „kulturális projekt” termékére, ami a gyakorlatban az európai közigazgatási technikák, ismeretek és rutinok transzferét jelentette a gyarmatosító hegemoniájának biztosítása érdekében.¹⁴

A gyarmati államot a gyarmatosítók olyan társadalmi közegbe ültették át, amely teljes mértékben különbözött a származási helyén jellemző (Európa) feltételektől. Ezt az ellentmondást a gyarmati népek infan-

¹¹ Foreign Policy, 2005.

¹² Herbst 2000, 146. old.

¹³ Ezek a teljesség igénye nélkül: Ghána, Mali, Szongáj, Közép-Szudánban Bornu, Vadai, Darfur, Dahomey, Oyo, Benin, Abesszínia, Adal, Kongó, Kuba, Lunda, Luba és a Monomotapa állam.

¹⁴ Kössler – Melber 1996, 79–80. old.

tilizálásának útján próbálták meg feloldani. Az igazságszolgáltatás kiépülésétől kezdve féloldalas maradt,¹⁵ és a hatalmi ágak szétválasztása még papíron sem valósult meg. A politikai kultúra alappillérei a diktatórikus elnyomás, a meghunyászkodás és a hatalomhoz való alkalmazkodás, a vertikális struktúrák hiánya és a horizontális struktúrák túltengése maradtak.

Az egykorvult afrikai államok és az államiságot nem ismerő régiók sorsa egy valamiben közös volt. Területeik beletagolódtak az újonnan létrehozott európai birtokokba – a helyi viszonyok függvényében – mint védnökségek, vagy mint közvetlenül bekebelezett, európai irányítás alatt álló területek. Az új határokat a 19. századi Afrika esetében az európai hatalmak fővárosaiban húzták, azok kizárólag az egymással rivalizáló gyarmatosítók közötti erőviszonyokat tükrözték. Ilyenformán sem történelmi előzményei, sem etnikai szempontjai nem voltak e határok meghúzásának. Az európai gyarmatosítók az afrikai birtokokért folytatott versenyfutásban el akarták kerülni az egymás közötti fegyveres konfliktusokat. Ezért igyekeztek nemzetközi jogi alapon szabályozni a területszerzést. Olyan esetekben, ahol többen is aspiráltak egy-egy területre, a gyorsaság döntötte el a hovatartozás kérdését.

Az afrikai államhatárok meghúzása az európai hatalmak részéről alapvetően két, egymást követő szakaszból állt. Az első lépés a riválisokkal történő megállapodás volt. Ez még csupán „diplomáciai határ” volt, amit a terepen kellett kijelölni. Csak ezután lehetett végleges határokról beszélni. E két szakaszt néha évek, néha akár évtizedek is elválaszthatták egymástól. Mivel Afrika a diplomáciai egyezkedésekben részt sem vett, nem alanya, csupán tárgya volt az ezt követő megállapodásoknak. Csak az a szerep jutott számára, hogy a tárgyalásokhoz érveket szolgáltatson a helyi törzs- és falufőnökökkel, „királyokkal” aláíratott, gyakorta kétes értékű és tartalmú szerződések révén. Az 1884-1885-ben megrendezett Berlini Kongó Konferencián 13 európai ország és az Egyesült Államok küldöttei határoztak Afrika máig érvényes államhatárai-ról. Ezen az eseményen egyetlen afrikai sem volt jelen. Az elfogadott határozatok között döntő fontosságú volt, hogy az afrikai foglaltságokat „tényleges birtokbavételnek” fogadták el. Ez a megállapodás két újítást vezetett be: az aláíró hatalmakkal szembeni értesítési kötelezettséget a jövőbeni foglaltságokról, valamint a szóban forgó terület „tényleges és valószínű” birtokbavételének bizonyítási kötelezettségét, amely „a megszerzett jogokat védi, és a békét biztosítja.”¹⁶

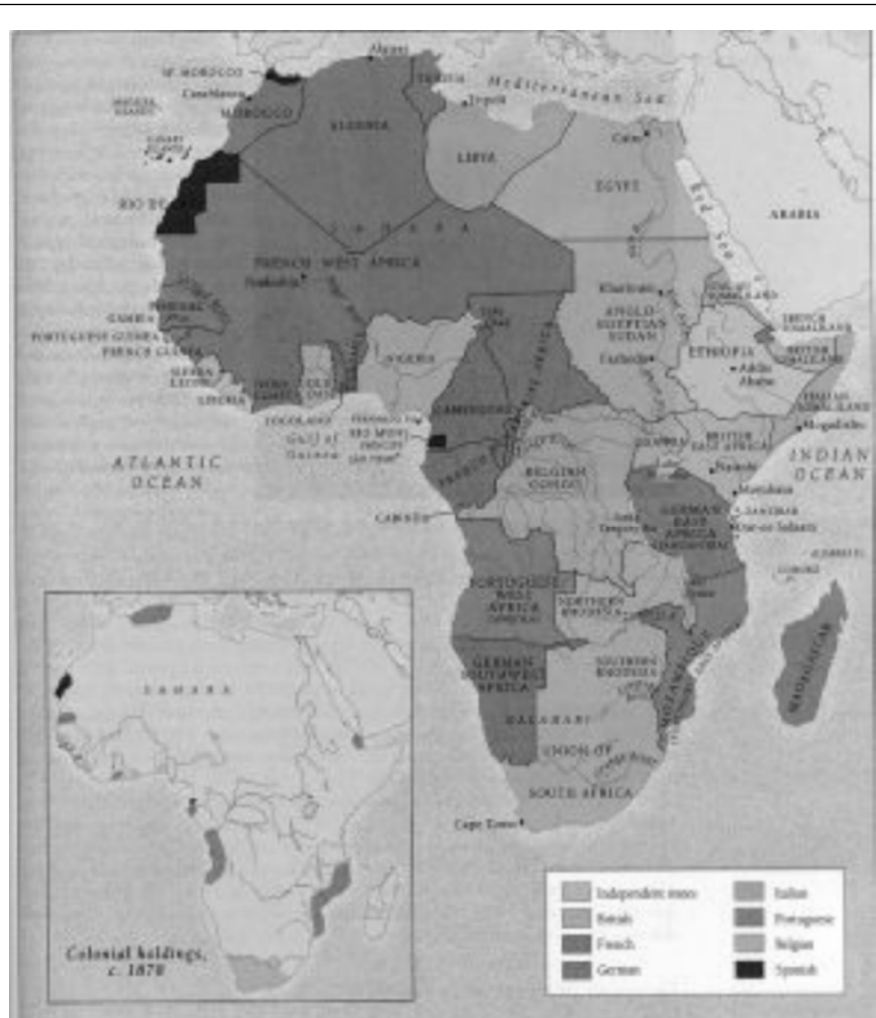
Ez a nemzetközi jogi szabályozás véget vetett az informális birtoklás, a *paper protectorates* korábbi gyakorlatának. Ugyancsak új és meghatározó fontosságú volt, hogy az aláírók jogilag egyenrangúnak fogadták el a „gyarmat” és a „védnökség” kategóriákat. Afrika számára ez azzal a

¹⁵ Például a „bennszülött ügyeket” a gyarmati állam meghagyta a szokásjog alapján álló tradicionális helyi elit kezében.

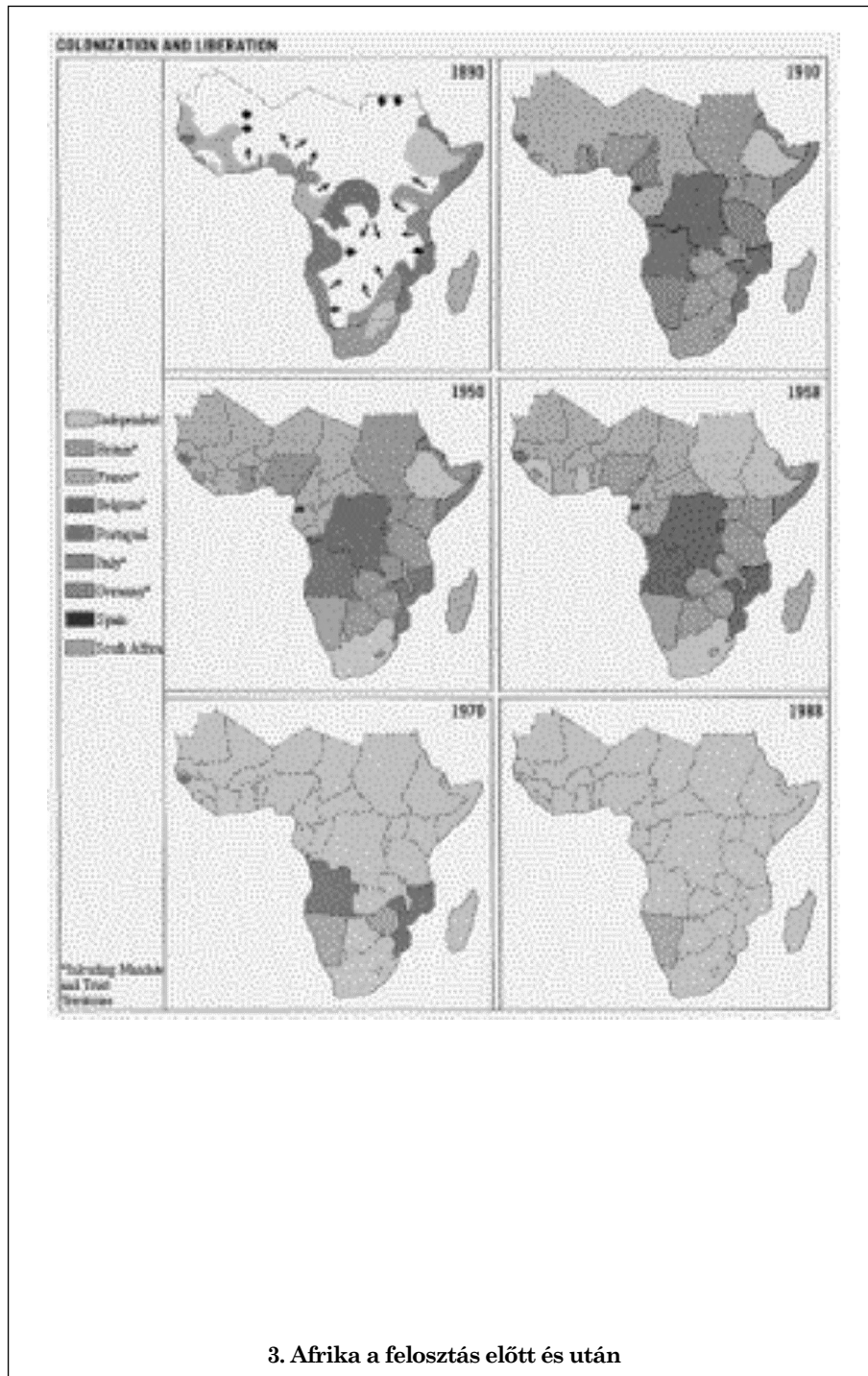
¹⁶ Hangula 1991, 35. old.

1. Szfínx – Ahogy az afrikaiak látják a gyarmatosítást –
újabb kori karikatúra

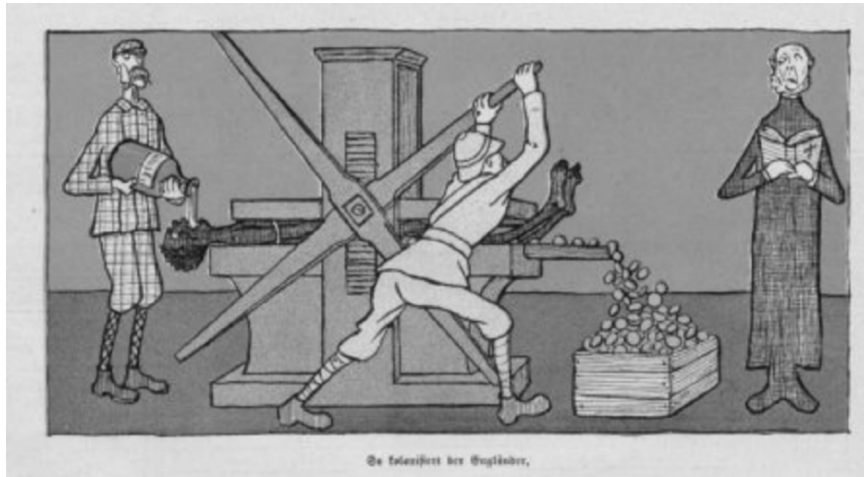

2. Kolonizáció Afrikában

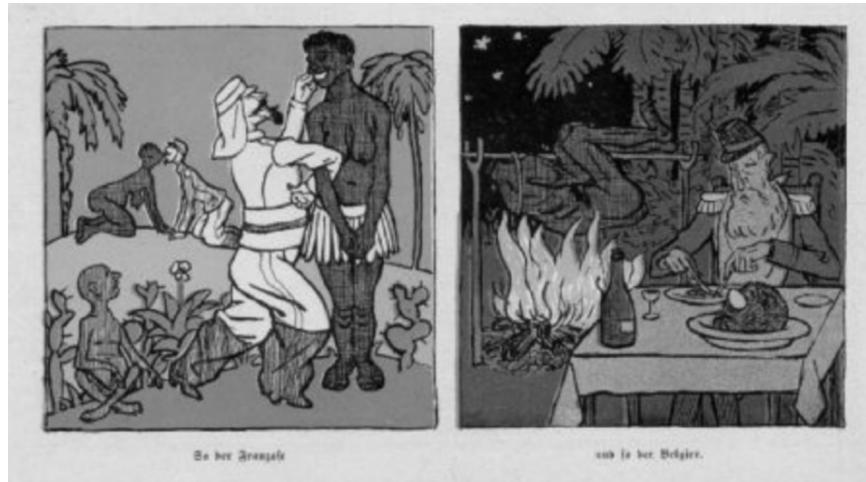
4. Bismarck a berlini konferencián felosztja a tortát –
korabeli karikatúra

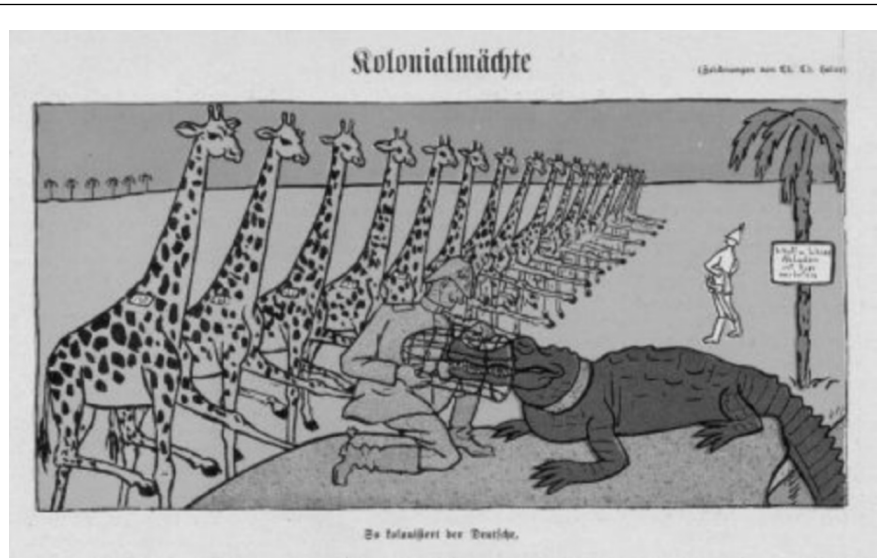
5. Így gyarmatosítottak az angolok – korabeli karikatúra

**6. Fashoda 1898. A francia Piroskát a brit farkas várja –
korabeli karikatúra**

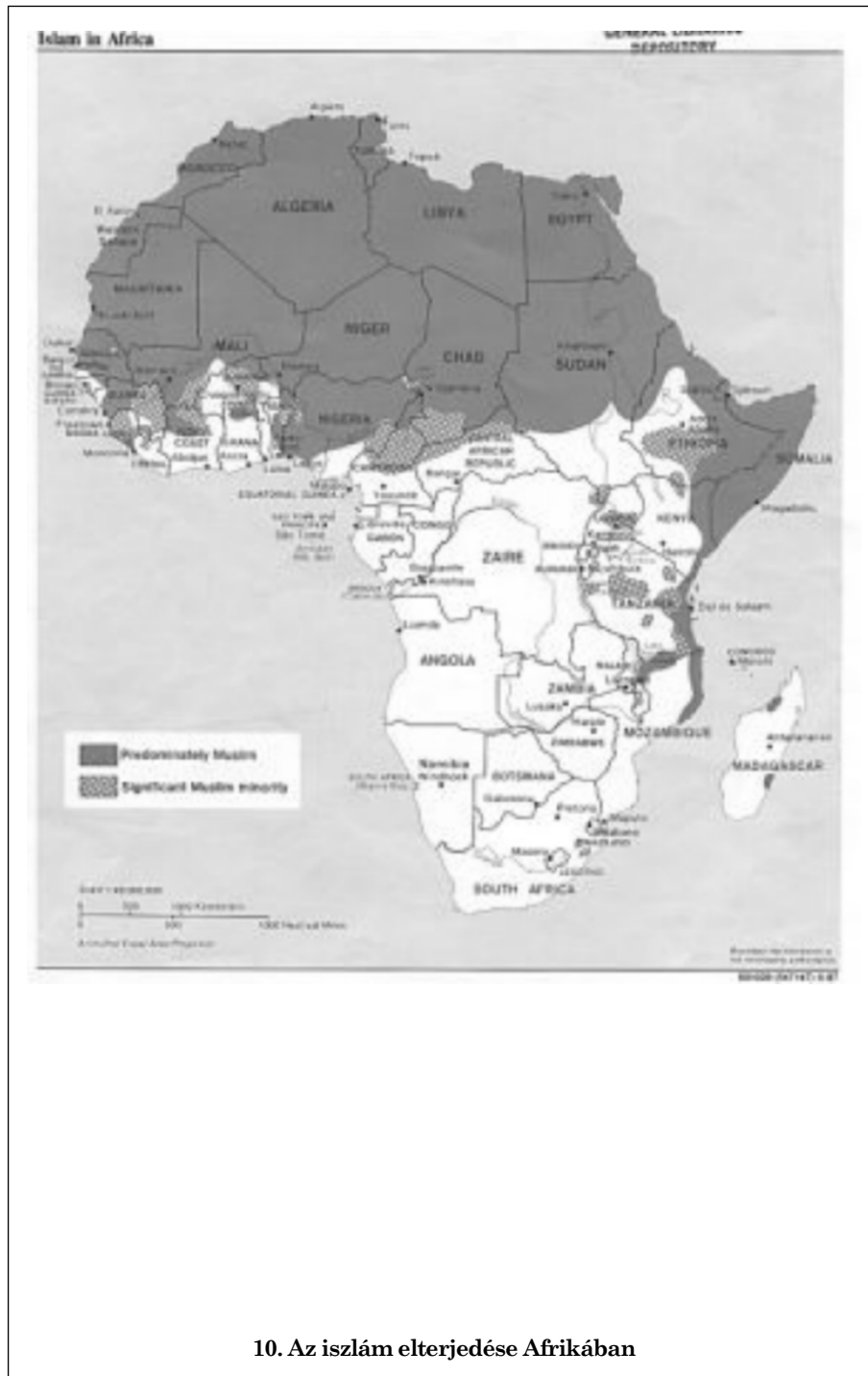
7. Így gyarmatosítottak a franciák és a belga király –
korabeli karikatúra

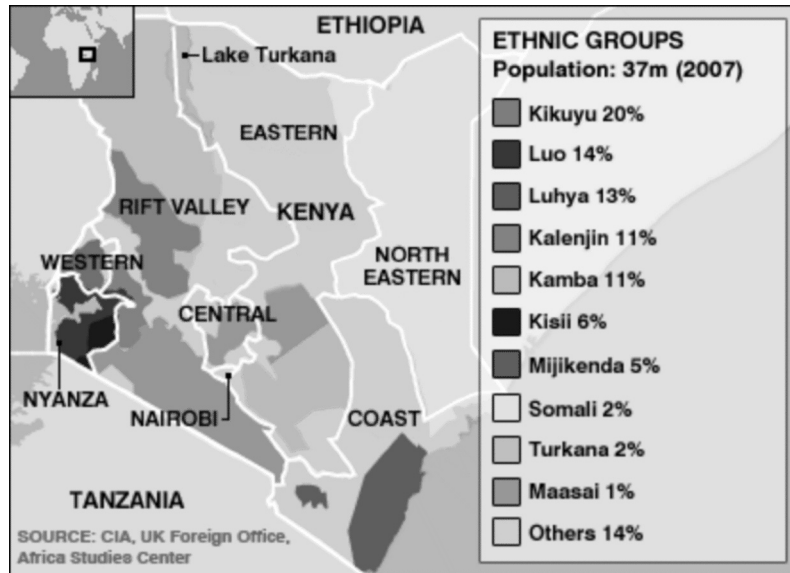
8. Így gyarmatosítottak a németek – korabeli karikatúra

9. Láncravert hererók

10. Az iszlám elterjedése Afrikában

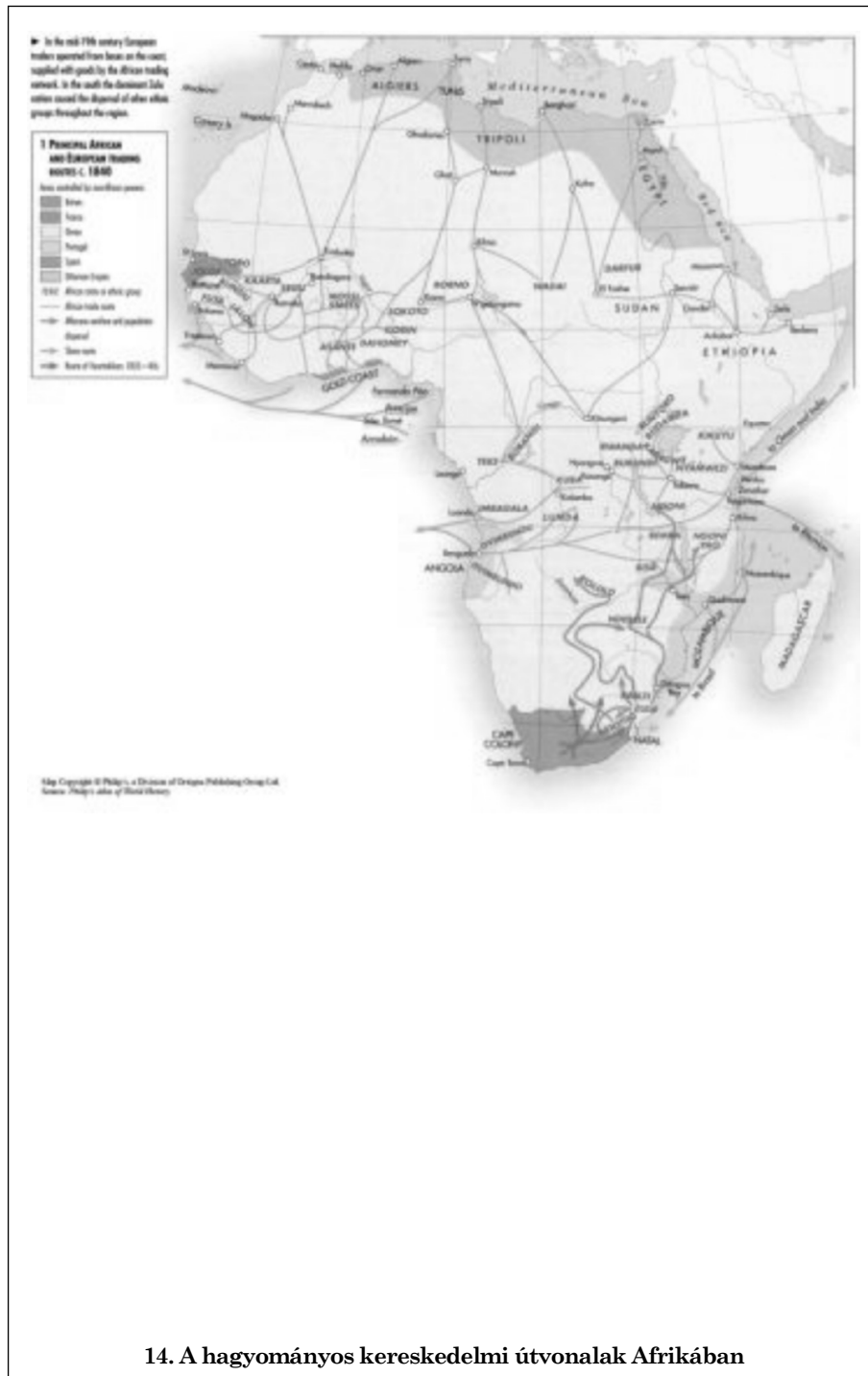
11. Kenya változatos etnikai térképe

12. Az „őrült versenyfutás” Afrikáért

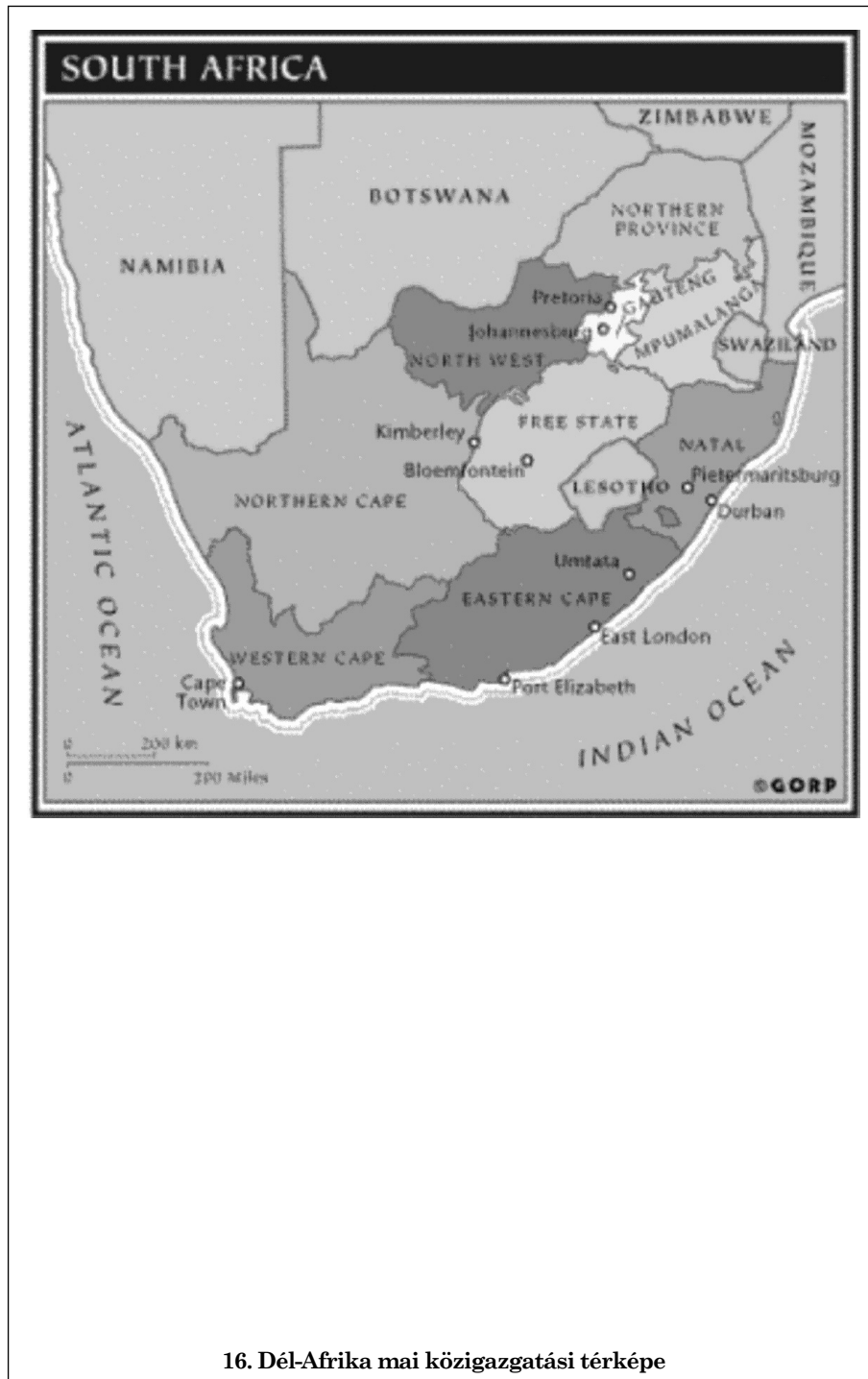
13. Úton Fashoda felé, a Kongó és a Nílus vízváltóján át

14. A hagyományos kereskedelmi útvonalak Afrikában

15. A versenyfutás Afrikáért – mai szemmel

16. Dél-Afrika mai közigazgatási térképe

hosszú távú következménnyel járt, hogy a különböző időpontokban, különböző feltételekkel és jogállással megszerzett területeket minden további nélkül lehetett egymással összevonva nagyobb egységekbe rendezni. Az európai riválisok az így egységesített jogállású területek határait ezután addig tolhatták ki, ameddig egy másik gyarmatosító „ténylegesen birtokba vett” felségterületébe nem ütköztek. A gyarmatosítás folyamatában a végleges rendezést a „versenyfutás Afrikáért” hozta el, amely a 19–20. század fordulójáig gyökeresen felforgatta az afrikai viszonyokat.¹⁷

A sebtében megszerzett különböző földrajzi tájakat és az esetek többségében különböző népeket, egymástól eltérő státussal bíró területi–politikai egységeket egységes egésszé kellett szervezni. Így születtek meg az új gyarmati államok az európaiak által megvont új határok között. A határok véglegesítése után elérkezett annak az ideje, hogy a versenyfutás során a törzsfőnökökkel kötött szerződéseket átültessék a gyakorlatba.¹⁸ Ahogy például a nagy múltú királyság, Buganda az Uganda Protektorátus részévé vált, úgy a legtöbb afrikai királyságot is az újonnan létrejött gyarmati közigazgatási egységekbe olvasztották be. Csak néhány olyan hagyományos fekete-afrikai állam volt, amely területi integritását lényegében teljes mértékben megőrizve élte túl a gyarmati korszakot – Kelet-Afrikában Ruanda, Burundi és Zanzibár, Dél-Afrikában Baszutóföld¹⁹ és Sváziföld. Ezekben az országokban az európai gyarmatosítók nem számolták fel az uralkodók hatalmát, hanem együttműködésre kényszerítették őket. Az uralkodók kezében megmaradt hatalom nagy eltéréseket mutatott, néhányan közülük csupán reprezentatív funkciókat láthattak el, a dél-afrikai uralkodók viszont megtarthatták alattvalóik feletti hatalmuk és jogosítványaik jelentős részét.

Ezek a prekoloniális rendszerek más és más okok miatt öröklődtek át a gyarmati korszakba. Zanzibár különleges megítélés alá esett, a brit konzulok és a brit flotta határozták meg az ügyeket, előbbieket a szigetállam nem hivatalos miniszterelnökeivé váltak anélkül, hogy ez az anyaország adófizetőinek egyetlen fillérjébe belekerült volna. Ruanda és Burundi túlságosan messze voltak a tengerparttól, megközelítésük körülményes volt, ezért a közvetett európai uralom példáiává váltak. A német elképzelések szerint a későbbiekben a rendszernek a közvetlen uralom irányába kellett volna fejlődnie, ám ennek kivitelezésére Németországnak már nem maradt ideje.²⁰

Baszutóföldön nem alakult ki a ruandaihoz és a burundihoz hasonló, kasztszerű etnikai alapú fél-feudalizmus. Nagy-Britannia geo-stratégiai megfontolásokból az országot protektorátussá nyilvánította. A király és

¹⁷ Az európaiak által birtokolt területek másfél évtized alatt a kontinens összterületének 10 százalékáról annak több mint 90 százalékára nőttek.

¹⁸ Némelyik gyarmat esetében akár több száz ilyen szerződés is aláírásra került.

¹⁹ A mai Lesotho.

²⁰ Curtin – Feierman – Thompson – Vansina 1995, 413. old.

a főnökök a helyükön maradhattak, a brit főbiztos baszutó földi tevékenységét csak rezidens útján végezte, mivel két másik protektorátus is²¹ fokvárosi hivatalához tartozott.²² A gyarmatosítás előtti társadalmi-politikai rendszer azonban sehol sem tudott olyan változatlan formában fennmaradni a kontinensen, mint Észak-Nigériában, a Szokotói Kalifátus britek által elfoglalt részén. Az angolok számára a kalifátus az afrikai civilizáció csúcsát jelentette, olyan modellt, amit egész Nigériára, sőt, többi nyugat-afrikai gyarmatukra is ki szerettek volna terjeszteni. A közvetett uralom klasszikus formája alakult itt ki, nagyfokú helyi önállósággal, a hagyományos, helyi igazgatási technikák továbbélése mellett az angol hatás, illetve a nyugatosítás csekély vagy elenyésző volt.²³

Az európai felfedezők, misszionáriusok, kereskedők és katonák Afrikába érkezése nyomán a gyarmati adminisztráció kiépülése jelezte a gyarmati állam megszületését. Az adminisztrációt kezükben tartó hivatalnokok a gyarmati társadalom kicsiny, de roppant befolyással bíró rétegét alkották. Az általuk képviselt hatalom és törvény földrajzi kiterjedése egyben a gyarmati Afrika politikai térképe is volt. Az adózás bevezetése, ami a kezdetekben vámok kivetését, a későbbiek folyamán egyre inkább fejadót jelentett, nem kevés szervezőmunkát igényelt. Mivel az adóztatás az afrikai népesség vállára roppant terheket rótt, s így sokhelyütt fegyveres ellenállásba ütközött, a gyarmatosítók helyi rendőri erők megszervezésével válaszoltak erre. Ezáltal teljessé vált a gyarmati államstruktúra, melyet a későbbiekben a telepések, még később az afrikaiak számára megadott önkormányzat egészített ki.

Az egyes gyarmatok között igen nagy különbségek voltak a kormányzat formáit, az európai jogrendszer érvényének kiterjesztését illetően, még az egy anyaországhoz tartozó különböző gyarmatok esetében is, mint például az angolok „közvetlen” és „közvetett” uralma alatt álló területeken. Az előbbieken a gyarmati kormányzat kiépítése radikális változásokat hozott a prekoloniális korszak viszonyaihoz képest, az utóbbiakban, amennyire lehetett, igyekeztek azokat fenntartani. Franciaország, Belgium s a többi európai gyarmatosító általában az anyaországbeli mintákat követve építette ki adminisztrációit, viszonylag csekély helyi eltérésekkel. Ez a különbség még a törzs-, vagy falufőnökök kijelölésének módjában is megmutatkozott. Az adminisztráció kiépülése az afrikai gyarmatokon együtt járt az új gyarmati fővárosok, illetve a kisebb helyi közigazgatási központok létrehozásával.²⁴

²¹ Az afrikai uralkodók Lesothóban, Szváziföldön és a harmadik dél-afrikai angol protektorátusban, Betsuánaföldön is lényegesen nagyobb befolyást és hatalmat tudtak megőrizni maguknak, mint mások bárhol másutt a kontinensen; ezek a dinasztiák átvészelték a gyarmati korszakot és, a megváltozott körülményekhez igazodva, a függetlenség elnyerése után immár alkotmányos keretek között uralkodtak tovább.

²² Davenport 1979, 105–106. old.

²³ Osaghae 1998, 2–3. old.

²⁴ Minden gyarmatosító hatalom igyekezett a saját európai fővárosának utánzatát megteremtteni.

A fővárosoktól eltérően a gyarmati adminisztráció a vidéki területeken igyekezett székhelyeit az etnikai központokban kialakítani. Az első időkben a katonai és a civil igazgatás nem vált még el egymástól, katonailag pedig éppen ezeket a központokat volt érdemes megszállni. A gyarmatok külső határaitól eltérően a belső közigazgatási határokat a gyarmati korszakban gyakran változtatták. (Ez érvényes maradt a függetlenség elnyerése után is.) A közigazgatási határok kialakítása önkényesen történt, általában az adott körzetben rendelkezésre álló hivatalnokok számához igazították, de néhány esetben megtartották a gyarmati előtti időkből örökölt határokat. Aranyparton belül az egykori Asanti Királyság vagy Ugandában a Buganda s néhány más kisebb királyság határait nem bolygatták.²⁵ A világháborúk vagy a gazdasági válságok idején számos helyi közigazgatási központ szűnt meg takarékosági okokból, és számuk a második világháború utáni fellendülés korában sem gyarapodott már jelentősebben.

Független afrikai államok: a pozitív szuverenitás csődje?

Afrika államainak mai állapotáért sokan a mai napig is hajlamosak az európai gyarmatosítást hibáztatni. Ezen érvelés szerint az egykorvolt gyarmatok közvetlen előzményei azoknak az államoknak, amelyek a függetlenség elnyerése nyomán születtek. Az ENSZ-nek létrejöttékor mindössze négy afrikai tagállama volt: Dél-Afrika, Egyiptom, Etiópia és Libéria. A Nemzetek Szövetségétől az ENSZ gyámságként átvette a volt német gyarmatokból létrehozott mandátumterületet is. A kontinensen további öt portugál, két spanyol és egy belga gyarmat volt. A fennmaradó hatalmas területen a legnagyobb birtokos Franciaország, valamint Anglia osztoztak.

Az afrikai dekolonializáció történelmileg rendkívül gyors lefolyásának elsősorban az afrikai kontinensen kívül keresendő okai voltak. Afrika nemcsak politikai határait, hanem magát az államot is megörökölte a gyarmati múltból. Eltérő gyorsasággal és intenzitással, de minden afrikai országban lezajlott ezen államok apparátusainak afrikánizálása. Ez sehol sem volt egyszerű feladat. Legnagyobb akadályát a képzett afrikaiak hiánya jelentette. A megoldás politikailag egyetlen kivitelezhető módja az új afrikai államok hivatalnoki karának a rendelkezésre álló afrikai munkaerőhöz való hozzáigazítása volt. A megfelelő képzettség nélküli kinevezések kikövezték az újtát a pusztán politikai vagy etnikai alapon történő hivatal-osztogatásoknak, amely azután a politikai korrupcióban, az államapparátus diszfunkciójában és a belső etnikai konfliktusokban bosszulta meg magát.

²⁵ Christopher 1984, 54. old.

Az afrikai nacionalista pártok az államról alkotott előképüket nem a gyarmati közigazgatás féloldalas, a költséghatékonyság elvének megfelelően kialakított modelljében keresték, még csak nem is az alapvetően mezőgazdasági társadalmak – amelyek közé Fekete-Afrika országai függetlenségük elnyerésekor (Dél-Afrika kivételével) tartoztak – gyengén kiépített, minimális államában, hanem a 20. század második felének modern nemzetállamaiban. Különösen a szocialista államoknak az állami iparfejlesztés terveihez igazított terebélyes bürokratikus apparátusa volt vonzó számukra. Így a második világháború utáni évtizedeknek Afrika számára kedvező gazdasági klímájában megnövelt államapparátust a függetlenség elnyerése után még tovább duzzasztották. A gazdasági racionalitáshoz ennek már nem volt köze, elsősorban a klientúra-építést szolgálta. Az afrikai államok a függetlenségbe szegényen léptek át (de nem a legszegényebben, hiszen Ázsia, főként Dél-Ázsia akkor még Afrikánál jóval szegényebb volt), az állam erőteljes továbbépítéséhez nem rendelkeztek elegendő belső forrással, külföldi hitelek felvétele vált szükségessé. A kevés meglévő forrást az új államok és az azok elsődleges reprezentációs terepéül szolgáló fővárosok elszívták a vidék elől. A csak kevésbé urbanizált országokban a vidék általában a „tribalizmus” fellegvára volt. Az így keletkezett újabb konfliktusok kezeléséhez az állami erőszakszervezetek megerősítésére volt szükség.

A dekolonizáció révén létrejött államok közös jellemzője volt, hogy (legalábbis kezdetben) befelé erőt mutattak, keményen felléptek a tribalizmus, a regionalizmus, s minden partikuláris, centrifugális hatást kiváltó erő ellen. A külvilággal, elsősorban volt gyarmattartóikkal szemben viszont gyengének bizonyultak, érdekeik érvényesítésével nem sok sikerrel próbálkoztak. „Belső” felpuhulásuk, amit sokan a kudarcba fulladt modernizációs kísérletekkel hoznak összefüggésbe, sőt, egész állami struktúrák ideiglenes, vagy tartós leépülése, ahogyan az Szomáliában, Libériában, Sierra Leonében, Elefántcsontparton, a Közép-afrikai Köztársaságban, Ruandában, Burundiban, Szudánban, vagy Mobutu alatt Zairében, s később a két Kabila alatt a Kongói Demokratikus Köztársaságban végbement, csak az utóbbi egy-két évtized fejleménye.

Az Afrikai Egységszervezet Chartája az összes afrikai állam egyenlő szuverenitásának elvét, az egyes országok belügyeibe való beavatkozás tilalmát, illetve a tagállamok területi integritásának és szuverenitásának tiszteletben tartását mondta ki.²⁶ Az afrikai állam- és kormányfők 1964 júliusában, Kairóban tartott csúcstalálkozóján az afrikai Egységszervezet 16. számú határozatában az aláírók elkötelezték magukat a függetlenség kivívásának pillanatában egymás között fennálló határok megváltoztathatatlansága mellett. Ez annak a felismerése volt, hogy a mindenekelőtt etnikailag igazságtalan határok megváltoztatása olyan láncreakciót váltana ki, ami vérbe boríthatná az egész kontinenst és el-

²⁶ Ströber 1983, 36. old.

terelné a figyelmet és az energiákat az Afrika előtt álló egyéb súlyos problémákról. E határozat 1993-ig, Eritrea függetlenné válásáig változatlan formában maradt érvényben. Akkor az etióp–eritreai megállapodással a két ország konfliktusát nem sikerült feloldani, többéves határháborút vívtak egymással – ám egészen addig az egyes afrikai országok közötti határkonfliktusok sem az ENSZ, sem az egyes nagyhatalmak beavatkozását nem igényelték. Határvitái Fekete-Afrikában több más országnak is voltak, azonban Földünk más régióitól eltérően e határkonfliktusok Afrikában nem vezettek sem a gyenge állami struktúrák, sem az érintett országokon belüli politikai kohézió megerősödéséhez. A szakadár mozgalmak szinte teljes hiánya lényegében az egyetlen terület, amelyen Afrika pozitív egyenleggel bír a többi kontinenssel való összehasonlításban.²⁷

Egykor Nkrumah meggyőződése volt, hogy az egykori gyarmatok nem lesznek képesek gazdaságilag függetlenedni a volt anyaországoktól, s a neokolonializmus ellenszerét a pánafrikanizmusban, a jövőt pedig ennek megfelelően az afrikai országok önkéntes, mindenki számára előnyös föderációjában látta. Ám a megosztottság már 1961-ben tartóssá vált. Az akkor már független afrikai országok újszülött vezetői csak abban értettek egyet, hogy „valamilyen egységre” szüksége van Afrikának, az egység tartalmáról és formájáról megoszlottak a vélemények. A Ghána, illetve Nkrumah által vezetett ún. „Casablanca-csoport” a politikai unió elsődlegességére, a másik, az ún. „Monrovia-csoport” a gazdasági együttműködést erősítő összefogásokra helyezte a hangsúlyt. 1963-ra, az Afrikai Egységsszervezet megalapításának évére a Monrovia-csoport álláspontja győzedelmeskedett. Egyesek Afrika balkanizációját emlegették, ám akkor erre nem sokan figyeltek. Zimbabwe 1979-es függetlenné válásával lezárult folyamat véget vetett a kontinensen az európai gyarmati befolyásnak.²⁸ Ezzel azonban az afrooptimizmus kora is véget ért.

A fejlődés válsága – az államok válsága

Egészen a közelmúltig Afrika gyorsan gyarapodó népességének nagyobbik hányada még olyan kis, földművelő vagy pásztorkodó közösségekben élt, amelyek a közvetlen, személyes kapcsolatokra épültek, íratlan szabályokkal, s az egyéneket a kölcsönös függőségnek az élet minden aspektusát meghatározó szálai kötötték össze.²⁹ A hagyományos közösségekkel szemben a társadalmak a törvények és más formális szabályok által meghatározott nagy, jórészt urbanizált közösségek hálózatát jelentik, formalizáltabb és személytelenebb emberi kapcsolatokkal, ahol az

²⁷ Englebert – Hummel 2005, 399. old.; Fage – Tordoff, 2004, 418. old.

²⁸ Fage – Tordoff 2004, 416–417. old.

²⁹ Tönnies 2005, 146. old.

egy ember nagyobb szabadsággal dönthet saját sorsáról.³⁰ Nagy hagyománya van ennek alapján a szociológiában az egyes társadalmakat vagy a „tradicionális” vagy a „modern” jelzővel illetni. A mai Afrika esetében azonban mindkét fogalomra szükségünk van, noha az afrikai vezetőgarnitúra az elmúlt évtizedekben igyekezett – még az anyagi alapok hiányában is – modern társadalmakat teremteni az egykori gyarmatokon.

Az európai normák szerint a család, a közösség, a régió, a nemzetállam és a kontinens képezték az egyén identitástudatának lépcsőfokait. Ennek megfelelően Afrikában a lokális és regionális identitásokból a nemzeti identitás megteremtését kívánták elérni, a nacionalizmus segítségével. Ennek politikai ideálja a nemzet és az ezt megjelenítő struktúra, a nemzetállam. Saroktétele: a nemzetnek szüksége van saját államára, az államnak pedig saját nemzetére. Ennek az elvnek a gyakorlati alkalmazása azonban még ott sem ment könnyen, ahol megszületett. Európán kívül ugyanez a folyamat később kezdődött, hosszabb ideig tartott, összetettebb formákat öltött, és eredménye sem volt mindig egyértelmű. Walter Rathenau már 1920-ban felhívta a figyelmet arra, hogy a gyarmatosított népeknek csak abban az esetben van esélyük a gyarmati uralom lerázására, ha önmagukat állami keretekbe szervezik, mert kizárólag így válhatnak a nemzetközi jogban releváns tényezővé.³¹ A jóslat helyesnek bizonyult, alternatívák ezzel szemben fel sem merültek. A modern állam fogalmát és lényegét sok szerző a továbbiakban is konzekvensen európai találmányként fogta fel. Egy kortárs történész szavaival:

„az afrikaiaknak [...] a mai napig nehéz megérteniük, mi is járhatott az európaiak fejében, mikor kitalálták az államot.”³²

Az államteremtés kényszere egyben a nemzetteremtés kényszerét is jelentette, azzal a céllal, hogy a gyarmati világ behozza lemaradását Európa kizárólagos érvényűnek felfogott modelljével szemben. E folyamat révén ugyanakkor megmaradtak nemzetek állam nélkül, és államok nemzet nélkül. Fekete-Afrikát általában ez utóbbi kategóriába szokták besorolni, mivel államai – kevés kivétellel – olyan mesterséges képződmények, amelyek még azon ritka afrikai esetekben sem felelnek meg minden további nélkül a nemzetállamiság kritériumának, amikor az állam homogén etnikai alapra épült (mint pl. Szomália, Madagaszkár, Lesotho vagy Sváziföld).³³ Fekete-Afrika minden más állama a multi-etnikai állam kategóriájába sorolható, ahol a különböző etniku-

³⁰ Fukuyama 1999, 55. old.

³¹ Kössler 1994, 118. old.

³² Ansprenger 2000, 319. old.

³³ Különösen Szomália jó példa arra, hogy Afrika egyetlen irredenta nemzetén belül az egymással rivalizáló klánok hogyan képesek a szó szoros értelmében felrobbantani saját államukat, bandaháborúba zúlesztve az országot, ahol a központi hatalom feltámasztására csak nemzetközi beavatkozás teremthet esélyt.

mok egymáshoz viszonyított aránya, száma és a hatalomhoz való viszonya országoként más és más képet mutat, akárcsak a nemzeti integráció felé tett lépéseik eredményessége.

Az államot erősítő törekvésnek voltak betudhatóak a történelmi elődöknek tekintett államok, államképződmények, vagy „protoállamok” neveinek a függetlenné váló afrikai országok elnevezéseiben történő megjelenítései. A gyarmatosítás ellen fellépő afrikai nacionalizmus azonban az esetek többségében nem tudott évszázados történelmi folytonosságra hivatkozni, így ezek az antikolonialista mozgalmak éppen azok között a határok között kívánták létrehozni a maguk nemzeti integrációját, amelyeket oly sokszor ostromoltak mint mesterséges, az afrikaiak megkérdésezése nélkül meghúzott és Afrikától idegen határokat. A függetlenné vált afrikai országok alkotmányai is éppen ezeket a mesterséges határokat rögzítették.

A „nemzetállami” ideológiák hordozói formálisan Fekete-Afrikában is azok az 1920-as évektől kezdve sorra alakult politikai pártok, amelyek az antikolonializmusnak kezdetben pánafrikai, majd a második világháború után mindinkább „nemzeti” irányzatát képviselték. Több szerző is felhívta a figyelmet az afrikai „blokkolt demokráciákra”, rámutatva a „konfliktusképes csoportok”, azaz a magától az államtól, a patrónusi- vagy klientúra-rendszerrel független középrétegek hiányára. Az egyes országok irányítása valójában nem az uralkodó pártok, hanem sokkal inkább a „stratégiai csoportot” alkotó ún. „államosztály” néhány vezető politikusának, hivatalnokának, katonatisztjeinek és a gazdaságot ellenőrző személyek szűk körének a privilégiuma.

Ehhez az államosztályhoz az 1990-es években a 15 milliós Elefántcsontparton mindössze 500 főt, a 13 milliós Kamerunban ezer főt, a Mobutu-rezsim bukása előtti Zairében a 40 milliós lakosságból mindössze 2–3 ezer főt számítottak egyes kutatók.³⁴ Ezzel magyarázható, hogy a hatalom átörökíthető e szűk körön belül. Még a kontinensen a közelmúltig oly gyakori katonai puccsok is elsősorban ezen elitek belső átrendeződésének a megnyilvánulásai voltak. Csak kevés fekete-afrikai ország – mint Nigéria, Dél-Afrika, Kenya vagy Zimbabwe – rendelkeztek azzal a képességgel, hogy az uralkodó elitekkel szemben demokratikus alternatívákat kínálhassanak fel. A bevett gyakorlat az ellenzék vezetőinek kooptálása az államosztályba, vagy másik végletként etnikai, regionális, vagy vallási alapon történő megosztásukkal soraik gyengítése, esetleg a kényszeremigráció vagy a fizikai megsemmisítés eszközeivel teljes kikapcsolásuk a politikai életből.

Maga az állam immár tartós válságban van Afrikában. A kontinens a globalizáció egyértelmű vesztese. S ez párosul Afrika régtől öröklött strukturális gyengeségeivel, amelyek között említhetjük a hiányzó tulajdoni jogokat, a jövedelmek lefölezését az állami elitek részéről, a poli-

³⁴ Schubert – Tetzlaff 1998, 435. old.

tikai instabilitást, az „informális értékmintákat” stb. A „fejlesztő állam” 1960-as, 1970-es években még oly divatos és legtöbbször az afrikai szocializmust még a nyugati orientációjú országokban is zászlajára tűző koncepció látványos csődje, valamint a külső körülmények drasztikus rosszabbodása miatt a kontinens országaiban az állami szolgáltatások hatékonyságukat veszítették, akadozni kezdtek, majd sokhelyütt lényegében meg is szűntek, az infrastruktúra pedig leépült. Némileg sarkosan fogalmazva, az 1970-es évek végére az egyetlen Botswana kivételével a fekete-afrikai államok megszűntek szolgáltatói polgáraik számára.³⁵

A külvilág felé gyenge, de belül magukat erősnek mutatni kívánó államok identitásválságba kerültek. A külső támogatásnak a hidegháborús szembenállás hozadékaként jelentkező csökkenésével, illetve teljes elmaradásával párhuzamosan sok országban felszínre törtek az addig elfojtott etnikai, vallási, s egyéb konfliktusok. A nemzeti himnusz, a zászló stb. által megtestesített nemzeti kohézió meggyengült. Az európai mintára, de az európaiától gyökeresen eltérő módon, felülről irányítottan megteremteni kívánt nemzetállamiság, mint fejlődési modell zátonyra futott.³⁶ Az egyén csak a saját szűkebb közösségében³⁷ számíthatott valamelyest az általa nyújtott és kapott szolgáltatások egyensúlyára.

Ennek okai összetettek, szerepet játszanak benne az etnikai konfliktusok, a gazdasági elmaradottság konzerválódása és nem utolsósorban a nemzetállamok szerepének leértékelődése, sőt, megkérdőjeleződése a globalizáció következményeként. A posztkolonialista afrikai államok kevés kivétellel képtelenek voltak a részben saját maguk által gerjesztett várakozásoknak megfelelni. A gazdasági növekedés elmaradása, az elszegényedés és az abból fakadó további súlyos társadalmi problémák felerősödése Afrikában gyakorta vezetett nem csupán az államot vezető elitcsoport, hanem magának az államnak a legitimációs válságához, vagy legalábbis az állam struktúráinak „felpuhulásához”. Általános következménye a nem-etnikai nemzeti identitások válsága lett. Az állami intézmények sajátos társadalmi vákuumban működnek.

Ilyen értelemben a „törzsi tudat” egy olyan rendszer kifejezési formája lett, amely a népesség túlnyomó többségét kizárja a hatalom gyakorlásából, ahol virágzik az „etnikai korrupció”, amely a klientúra-építést törzsi, etnikai hovatartozás alapján hajtja végre, s ahol az állammal szembeni fellépés szinte egyetlen járható útja az erőszak maradt. Így a legtöbb országban a tribalizmus az állammal szembeni alternatívát jelent, menekülési lehetőséget,³⁸ vagy ennél még gyakrabban az etnikailag (ön)meghatározott érdekcsoportok küzdelmét egymással a központi

³⁵ Dowden 2004, 141–142. old.

³⁶ Herbst 2000, 99–103. old.

³⁷ Korábban ezt törzsi közösségnek szokták aposztrofálni.

³⁸ Ez az ún. „*exit option*”.

államapparátus feletti ellenőrzés megszerzéséért.³⁹ A kiútkeresés eredményessége egyben az afrikai államok jövőbeni sorsát is befolyásolja. Nyilvánvaló, hogy ez nem csupán az Afrikán belüli folyamatok által determinált. A globalizáció egyéb következményei mellett kiemelendő a segélypolitika befolyása a folyamatokra. A kontinens kapja már ma is a nemzetközi segélyek felét, és részaránya a jövőben még tovább növekszik majd.

Sok afrikai ország költségvetésének meghatározó részét adják ezek az összegek,⁴⁰ az egész kontinensre vetítve már elérték a 10 százalékos küszöböt. A segélyezésben fontos szerepet játszó NGO-k közül számosan az elburjánzott állami korrupció miatt a helyi civil társadalmak megszervezésébe kezdtek, és ez tovább gyengíti az államok kikezdett autoritását. Az állami, államközi donorok inkább a kapacitás-építés útját járják, az államot először funkcióiban megerősíteni, a későbbiekben pedig a káros jelenségektől megszabadítani szándékozva. Ami mindkét törekvésben közös, az a képzett munkaerő elszívása az államapparátusokból a segélyszervezetek helyi és központi irodáiba.

Az afrikai államkudarok megelőzése és a stabilitás helyreállítása parancsoló szükséglet Afrika és az egész világ biztonsága szempontjából. Ennek azonban szigorú gazdasági feltételei vannak. Az 1980-as, 1990-es években a kontinensre erőltetett Strukturális Alkalmazkodási Program (SAP) éppen az ellenkező irányba terelte a folyamatokat. A Nemzetközi Valutaalap és a Világbank e gyógyírnak szánt programja az előírt liberalizáció és a várt adóbevétel-növekedés elmaradása miatt, ha lehet, még tovább gyengítette az egyes afrikai államok belső pozícióit, sőt az „államtalanítás” jelszavával azokon a területeken is visszavonulásra került sor – egészségügy, oktatás, egyéb alapszolgáltatások –, amelyek éppen hogy az állami szerepvállalás erősítését kívánták volna meg.⁴¹ A „puha állam” a világbanki program révén még kevésbé vált alkalmassá saját törvényeinek betartatására. Az eredmény a még korruptabb, „vad” piacgazdaság, amelyet az afrikai államok szabályozni nem, csupán adminisztratív úton megcsapolni képesek.

³⁹ Kérdéses, hogy az állami hatalom birtokában létre lehet-e hozni nemzeteket „felülről”, vagy a tribalizmusnak titulált etnikai identitás fogja a jövő alapját képezni Afrikában. Az első a mai politikai határok keretein belüli tömeges nyelvi, kulturális integrációt, asszimilációt feltételez, a második a jelenlegi identitások megőrzését, s a politikai határokon átnyúló közösségek, a „közösségek Afrikájának” létrejöttét.

⁴⁰ Előfordult, hogy pl. Mozambik, Ruanda és más „konfliktus utáni” államok költségvetésének 70 százalékát is a külföldi átutalások adták.

⁴¹ Ez éppen ellentétes volt a meghirdetett célokkal, ám az államapparátus, elsősorban az erőszakszervezetek leépítésére sehol nem került sor, annál inkább történtek leépítések a sokkal kisebb ellenállásra képes szektorok alkalmazottai körében. A következmény: drasztikusan csökkentek a beiskolázási ráták, növekedett a gyermekhalandóság, kezelhetetlen problémává vált az AIDS stb.

Ennek a jelenségnek a leírására vezette be az afrikai államok „kriminalizálódásának” fogalmát a bordeaux-i afrikanista iskola.⁴² Az erőforrások nyakló nélküli kiaknázásában az államoknak komoly vetélytársa akadt a hadurak személyében.⁴³ A kleptokratikus rezsimek megmaradtak, ám egy pozitív hozadéka mégis volt a programnak: Afrika politikai térképéről gyakorlatilag eltűntek a katonai diktatúrák. A függetlenség 40 éve alatt Afrikában minden országra átlagosan két katonai puccs jutott, az országok között nagy eltérésekkel.⁴⁴ Az egypártrendszeres és a katonai diktatúrák eltűnése megteremtette a külvilág hathatósabb segítségnyújtásához az előfeltételeket. Ám ez önmagában nem bizonyult elégségesnek. Az új, teljesítő képes intézmények kiépítése végett mindeddig nem történnek kézzelfogható, eredményre vezető intézkedések.

Az államkudarcoknak betudhatóan a hidegháború lezárulásával az addig is bőven érkező hadieszközök⁴⁵ egyre újabb, illegális csatornákon találtak utat maguknak Afrikába. Az államok erőszak-monopóliumát a „nem-állami erőszakszereplők”, a klánok, bandák, hadurak dekoncentrált erőszak-monopóliuma váltotta fel. Nem a kormányzati hatalom és egyben a lakosság iránti felelősség vállalása volt a céljuk, éppen ellenkezőleg, minden erre alkalmas struktúra szétverése. Az erőszak, illetve a háború „államtalanítása” szomorú következménnyel járt. Elmosódtak a bűnözés és a háborúskodás, a bűnszervezetek és a gerillamozgalmak közötti határok. A *low tech* háborúkban, ahol akár többen harcoltak bozótvgó késsel, mint lőfegyverrel, az áldozatok száma a civil lakosság körében tízszeresen haladta meg a katonákét.⁴⁶ Az 1994-es ruandai genocídium mindössze száz napja alatt közel egymillió ember veszítette életét, az ország minden tizedik lakosa. Ez volt a 2. világháború óta az emberiség történetének legnagyobb mészárlása. Ugandától Sierra Leoneig gyerekatonák százazreit képezték ki az ölésre és az erőszakra, majd küldték őket harci bevetésekre, a civil lakosság terrorizálására. Előfordult tömeges kézlevágás, egyéb csonkolás, pusztán azért, hogy az érintettek ne tudjanak a szavazásokon részt venni.⁴⁷

A kontinensen futótűzként terjedő „alacsony intenzitású konfliktusok”, az általuk kiváltott menekülthullámok,⁴⁸ a határokon átcsapó har-

⁴² Bayart – Ellis – Hibou 1997, 7–9. old.

⁴³ Afrikában ez történelmi előzmények nélküli jelenség, a 17. századi Európa és a 20. század első felének Kínája mutat ezzel párhuzamot.

⁴⁴ Szenegálban, Kenyában, Zambiában és még sok más államban soha nem került sor puccsokra, de például Nigériában 1966 és 1993 között kilenc alkalommal ragadták meg a katonák a hatalmat.

⁴⁵ Leginkább a leselejtezett, hadrendből kivont vagy a Varsói Szerződés feloszlása után feleslegessé vált fegyverekről van szó.

⁴⁶ Allen 1999, 367. old.

⁴⁷ Kandeh 1999, 254–255. old., Paragi 2005, 94. old.

⁴⁸ Földünkön minden második menekült afrikai, sőt, a „belső menekültek” számát tekintve még rosszabb az arány. A menekültek gyakran üldözöttekből maguk is üldözőkké lesznek, ahogy ez a volt Zaire Kivu régiójának három tartománya esetében előbb a tu-

cok a szomszédos, sőt, távolabbi országokban is humanitárius katasztrófát okoztak. Az egészségügyi rendszerek összeomlása, ezen belül a védőoltások elmaradása egész régiókra kihatottak, s hozzájárultak ahhoz, hogy mára a várható élettartam Afrikában tíz évvel rövidebb, mint 1980-ban. Az államkudarc globális biztonságot veszélyeztető szerepe mellett (nemzetközi terrorizmus), a Nagy-tavak vidékén az 1990-es évek végétől kibontakozó, fél tucat országot érintő háború⁴⁹ bebizonyította, hogy képes teljes régiók békéjét aláásni.⁵⁰ Alig egy évtized leforgása alatt 4–5 millió ember halálát okozta csupán ez a konfliktus, a nemzetközi média egyre lanyhuló figyelme mellett.

A világ Afrika agóniáját sokáig tétlenül szemlélte. A New-York-i terrortámadás változtatta csak meg alapvetően ezt a hozzáállást, mivel az általános káosz a kontinensen a terrorizmusnak melegágya lehet. A terroristák mellett a nemzetközi kábítószer-kereskedelem, az embercsempészet is felfedezte magának a háborús viszonyokban rejlő lehetőségeket. A hadurak minden, területükön fellelhető erőforrást a fegyverutánpótlás s egyéb illegális tevékenységek szolgálatába állítottak, hozzájárulva így a kontinens kincseinek kirablásához. A „konfliktus-” vagy „véres” gyémántok Nyugat-és Közép-Afrika számos polgárháborúját finanszírozták, másutt az illegális fakitermelésnek, kakaócsempészésnek stb. jutott ilyen szerep.⁵¹ Ahol végképpen semmi sem volt, mint Szudánban, vagy Szomáliában, ott a harcoló felek a nemzetközi segélyek megcsapolásából tartották fenn magukat.

Felismerve a káosz eluralkodásának veszélyeit, az afrikai politikusok maguk álltak a változások élére. Az EU mintájára 2002-ben megalakult Afrikai Unió (AU) a hagyományokkal szakítva deklarálta a belügyekbe való beavatkozás szükségességét a belső konfliktusok esetében. A szervezet főleg Dél-Afrika és Nigéria erőfeszítéseinek köszönhetően számos konfliktust tudott mérsékelni, s napjainkra a polgárháborúk egy része véget is ért. Azonban éppen a legújabb, a darfuri válság szolgál bizonyítékul arra vonatkozóan, hogy a kontinens erői önmagukban még nem elégségesek a kontinens általános válságának felszámolásához

Összegezés

Afrika tartós alulfejlettségének oka a korrupcióban, a politikai válságokban, az afrikai országok közötti konfliktusokban, az etnikai összeütkö-

szikkal, majd a hutukkal is megtörtént. A helyi lakosságot terrorizálva próbáltak meg hátországot teremteni maguknak a harc folytatásához.

⁴⁹ Madeleine Albright egykori amerikai külügyminiszter szavaival „Afrika első világháborúja”.

⁵⁰ A konfliktus eredetileg a Ruandából Zaire-be menekült hutu milicisták miatt kezdődött, majd Mobutu rendszerének bukásával egész Közép-Afrikára kiterjedt, egy sor szomszédos és távolabbi ország katonai beavatkozását kiváltva. A saját államuk által.

⁵¹ Meredith 2005, 572–573. old.

zésekben és polgárháborúkban rejlik. A korábbi relatív lemaradást megfejlte az abszolút lecsúszás, az 1980-as, 1990-es évekre egyértelművé vált szinte minden fontos mutató terén a visszaesés. A jövőben is elsősorban Afrika lesz az a térség, ahol a szegénység, az egészségtelen életkörülmények állandósulni fognak, így Afrika marad a globalizáció fő vesztese.

A fejlődés kudarca egyben az afrikai államok kudarca is, mindössze néhány ország kivételével. Nem véletlen, hogy a kontinensen jelentkezett először az „államkudarc”, a nem működő állam, amely egész régiókat döntött anarchiába, kiszolgáltatva a lakosságot a megfélemlített erőszaknak és a kilátástalanságnak. Szomália, Ruanda, Libéria, Kongó, Szudán s még sok más afrikai ország példája mutatja, hogyan tudja destabilizálni a válság a szomszédos országokat is. A részeire hullott társadalom könnyen a nemzetközi terrorizmus háttérjává válhat. A gyenge államok saját területüket sem képesek ellenőrzésük alatt tartani, a technika modern vívmányait használó, a határokon keresztül szabadon mozgó kis csoportokkal szembeni fellépés pedig regionális, sőt kontinentális méretű együttműködést és ellenőrzést követelne meg.

A terrorizmussal egyenlő veszélyt jelent az Afrikából induló migrációs nyomás, főként az Európai Unió országaira. A helyzet stabilizálódása az afrikai krízis-régiókban rövidtávon csak erősíteni fogja ezt a nyomást. Az államnélküliséget, illetve az államok gyengeségét a nemzetközi bűnözés is felfedezte magának, a kábítószer kereskedelemtől az illegális fakitermelésig. E bűnözői csoportok a terrorizmus potenciális szövetségesei. A globalizáció a globális járványok veszélyét is megnövelte, az immunizáció visszaszorulása már leküzdöttnek vélt betegségek újbóli elterjedését segítheti, az ellenőrizetlenség új járványok kitöréséhez vezethet. Az afrikai államkudarcok által gerjesztett globális biztonságpolitikai kihívásokra a nemzetközi közösség a segélyek növelésével igyekszik válaszolni.

Korunk jelszava, a kapacitásépítés azonban sok egyéb ellentmondása mellett képtelen az utóbbi évtizedek alapvető dilemmáját feloldani. Ez pedig a kudarc vallott államok támogatása kalkuláltan alacsony határfokkal vagy megkerülésük a még nem vagy csak csíráiban létező civil társadalmak megteremtésével az államok ellensúlyaként. Mindkét opció roppant nagy kockázatot rejt magában.

Bibliográfia

- ALLEN, Chris
 1999 Warfare, Endemic Violence and State Collapse in Africa, *Review of African Political Economy*, 1999. szeptember, 26, 81, 367–384. old.
- ANSPRENGER, Franz
 2000 *Wie unsere Zukunft entstand. Von der Erfindung des Staates zur internationalen Politik – ein kritischer Leitfaden*, Schwalbach/Taunus, Wochenschau Verlag.
- BAYART, Jean-François – ELLIS, Stephen – HIBOU, Béatrice
 1997 *La criminalisation de l'État en Afrique*, Bruxelles, Éditions Complexe.
- CHRISTOPHER, A. J.
 1984 *Colonial Africa*, London, Croom Helm.
- CURTIN, Philip – FEIERMAN, Steven – THOMPSON, Leonard – VANSINA, Jan
 1995 *African History: From Earliest Times to Independence*, 2d ed., New York and London, Longman.
- DAVENPORT, Thomas R.
 1979 *South Africa. A Modern History*, London, Macmillan.
- DOWDEN, Richard
 2004 The state of the African state, *New Economy Journal*, ősz, 11, 3, 138–143. old.
- ENGLEBERT, Pierre – Hummel, Rebecca
 2005 Let's stick together: Understanding Africa's secessionist deficit, *African Affairs*, július, 104, 416, 399–427. old.
- FAGE, J. D. – TORDOFF, William
 2004 *Afrika története*, Budapest, Osiris Kiadó.
- FOREIGN POLICY
 2005 The Failed States Index Rankings. July/August 2005. forrás: http://www.foreignpolicy.com/story/cms.php?story_id=3100.
- FUKUYAMA, Francis
 1999 The Great Disruption. Human Nature and Reconstruction of Social Order, *The Atlantic Monthly*, május, 283, 5, 55–79. old.
- HANGULA, Lazarus
 1991 *Die Grenzziehungen in den afrikanischen Kolonien Englands, Deutschlands und Portugals im Zeitalter des Imperialismus*, Frankfurt am Main, Peter Lang Verlag.
- HERBST, Jeffrey
 1996–1997 Responding to State Failure in Africa, *International Security*, tél, 21, 3, 120–144. old.
- HERBST, Jeffrey
 2000 *States and Power in Africa Comparative Lessons in Authority and Control*, Princeton, Princeton University Press.
- JACKSON Robert H. – ROSBERG, Carl G.
 1982 Why Africa's Weak States Persist: The Empirical and the Juridical in Statehood, *World Politics*, október, 35, 1, 1–24. old.

- JOHNSON, R. W.
2004 *South Africa: The First Man, the Last Nation*, London, Weidenfeld & Nicolson.
- KANDEH, Jimmy D
1999 Ransoming the State: Elite Origins of Subaltern Terror in Sierra Leone, *Review of African Political Economy*, szeptember, 26, 81, 349–366. old.
- KÖSSLER, Reinhart
1994 *Postkoloniale Staaten. Elemente eines Bezugsrahmens*, Hamburg, Verlag Deutsches Übersee-Institut (Schriften des deutschen Übersee-Instituts. Nummer 25).
- KÖSSLER, Reinhart – MELBER, Henning
1996 The Concept of Civil Society and the Process of Nation-Building in African States, *Internationale Politik und Gesellschaft* (Frankfurt), 1, 69–80. old.
- MAZRUI, Ali, A.
1995 Blood of experience: the failed state and political collapse in Africa, *World Policy Journal*, tavasz, 12, 1, 28–34. old.
- MEREDITH, Martin
2005 *The State of Africa. A History of Fifty Years of Independence*, London, Simon & Schuster.
- MEDARD, J. F.
1991 *Etats d'Afrique Noire: formations, mecanismes et crise*, Paris, Karthala.
- MIGDAL, Joel S.
2001 *State in Society: Studying how states and societies transform and constitute one another*, Cambridge, Cambridge University Press.
- OSAGHAE, Eghosa E.
1998 *Crippled Giant: Nigeria since Independence*, London, Hurst.
- PARAGI, Beáta
2005 A libériai és a sierra leone-i (polgár)háborúk háttere és összefüggései, *Külügyi Szemle*, tavasz–nyár, 4, 1–2, 89–100. old.
- ROTBERG, Robert I.
2003 *State Failure and State Weakness in a Time of Terror*, Washington DC, Brookings Institution Press.
- SCHUBERT, Günter – TETZLAFF, Rainer
1998 *Blokierte Demokratien in der dritten Welt*, Opladen, Verlag Deutsches Übersee-Institut.
- STRÖBER, Horst
1983 *Organisation der Afrikanischen Einheit (OAU). Resolutionen und Erklärungen 1963–1981*, Berlin, Staatsverlag.
- TÖNNIES, Ferdinand
2005 *Gemeinschaft und Gesellschaft. Grundbegriffe der reinen Soziologie*, Berlin, Wissenschaftliche Buchgesellschaft.